

**Empirikus
társalgáskutatás
Magyarországon -
Szimpózium
ABSZTRAKTFÜZET**

Nyelvtudományi Kutatóközpont

2022. június 10.

Plenáris előadások

A társalgáselemzés az elméletek és tények között

Pléh Csaba

Közép-európai Egyetem

A modern társalgáselemzés iránti igény a Wittgenstein-féle önbecsapásokból indult ki. Az érett Wittgenstein mindenütt a *használatról* szólt, de mindig fiktív példákkal élt. Fél évszázaddal bölcsebben felvethetjük a kérdést, miért is fogadta ezt el olyan kézenfekvőnek az olyan kritikus analitikus filozófus közösség? Nyilván azért, mert mindannyian állandó társalgók vagyunk. Mai felfogásunk szerint a gondolatolvasó Tudatelmélet (Theory of Mind) és az állandó Relevanciaépítés, összefüggés-teremtés mint eljárások nemcsak a nyelvet fürkésző tudós sajátjai, hanem mindannyiunké. Ezek letilthatatlan automatikus alkalmazása révén volt oly sokáig minden használati példa mint példa bizonyító erejű számunkra. A példa léte maga bizonyít valamit, miként Wittgenstein kedvenc kacsá-nyúl ábrája is létével bizonyítja az észlelés elkerülhetetlen értelmezettségét.

A dolgok onnantól váltak tényekkel sebzetté, mikor Austin kezében a „használat” beszédaktusok világává vált. Az *ígéret* és az *esküvő* példája megindította a képzeletet a nyelvhasználat átfogó, illetve intézményes keretekben folyó vizsgálata felé. A kaliforniai happening szociológusok, az etnometodológusok és a más dolgokban igen szisztematikus Labov még Wittgenstein foglyai. Néhány kirívó példát elemeznek (Labov és Fanshel könyve két mondatot), hogy a megszólalások szabályozásának vagy a társalgásnak egész mikrokozmoszát tárják fel. Herbert Clark ebben a happening világban élve bevezette a kaliforniai stílusú kísérletezést. Italboltok nyitva tartásáról és árukészletéről telefonkalózkodva tárta fel a közvetett kérdés-válasz szekvenciák szabályszerűségeit. Ez a módszergazdagodás azóta is tart.

Az eltelt fél évszázad a társalgáselemzésben, miként a pragmatika egészében is két átfogó elmélet küzdelmét hozta. Az egyik a beszédaktusok, különösen a közvetettség mikroelemzéséből kiindulva szabályok, kicsiny elvek sokaságának gyors alkalmazásával éri el a koherenciát. A másik viszont Grice rendszerét tovább egyszerűsítve, egyetlen elv, a relevanciateremtés s egyetlen segítség, a szándék- és a gondolatértelmezés segítségével cementezi össze a megnyilatkozásokat.

A kétféle megközelítés közötti választás vajon empirikus kérdés-e vagy elméleti preferenciák függvénye? Bemutatok néhány empirikus példát e dilemma illusztrálására. Egyetemesek-e a közvetetett felszólítások szabályai? Mi számít „szavunkba vágásnak”, s függ-e ez nemtől, kortól, kultúrától? Vajon ezek elemzése segít-e az Austin és Sperber közti választásban?

Fonetikai szempontok a társalgáselemzésben

Markó Alexandra

NBSZ Szakértői Intézet

A társalgás fonetikai szempontú elemzése azt kívánja meg, hogy technikai értelemben jó minőségű rögzített felvétel álljon rendelkezésre. Egy egyrészt felerősíti a megfigyelői paradoxont, másrészt oda is vezet, hogy jó néhány, a társalgásból ismert beszédjelenségre nem közvetlenül társalgásokból származnak az első adataink (pl. suttogás, hűmmögés). Mindemellett társalgásokról készült hangfelvételek Magyarországon már több mint 40 éve készülnek, a koraiak nagy része azonban fonetikai elemzésre nem vagy kevéssé alkalmas – és nem is ezzel a céllal rögzítették ezeket.

A társalgás mint nyelvi viselkedés fonetikai vizsgálata viszonylag késve került az érdeklődés homlokterébe (korábban sporadikus vizsgálatok voltak csak), de ma már elképzelhetetlen bármilyen beszédbeli jelenség fonetikai szempontú definiálása vagy jellemzése ennek az aspektusnak a figyelmen kívül hagyásával (vegyük például a szünet definíciójának alakulását az utóbbi évtizedekben). A nemzetközi és a hazai szakirodalmat áttekintve látjuk, mennyiféle sajátossága van a társalgásnak, amely fonetikai paraméterekben is mérhető. Ilyen például a beszédalkalmazkodás, a beszélőváltás működése. Jó néhány beszédjelenség a különféle társalgástípusokban jelentkezik igazán nagy számban, ilyenek a különféle kérdő megnyilatkozások, a diskurzusjelölők, a háttércsatorna-jelzések és így tovább. Ezeknek vannak vagy lehetnek sajátos fonetikai jellemzőik, amelyek vizsgálatra érdemesek.

Az előadásban a társalgások és a társalgási jelenségek fonetikai szempontú elemzéstörténetén keresztül azt a kérdést járjuk körül (a teljesség igénye nélkül), hogy mit adhat hozzá a fonetikai vizsgálat a társalgás működési folyamatainak pontosabb megismeréséhez, leírásához. Az áttekintést az alkalmazási lehetőségekkel kapcsolatos kérdések zárják.

Implicit pragmatikai jelenségek vizsgálati lehetőségei szóbeli diskurzusokban: módszertani problémák

Németh T. Enikő

Szegedi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar

Németh T., Nagy C. és Németh (2020) kutatásukban három olyan, szokásosan más adatforrások alapján elemzett pragmatikai jelenségek körét (implicit argumentumok, indirekt kérések, alkalmi társalgási implikaturák) vizsgálták a Magyar Nemzeti Szövegtár írott korpuszában, amelyek explicite kereshető megjelenési formával nem rendelkeznek. Arra a konklúzióra jutottak, egyrészt, hogy bár a nyelvhasználat kutatásában módszertani követelmény a korpuszok használata, a rejtett pragmatikai jelenségek feltárásához korpuszvezérelt vizsgálat nem lehetséges, csak korlátozottan korpuszalapú, mivel a csak részben automatikus kereséssel megtalálható implicit pragmatikai jelenségek elemzéséhez nélkülözhetetlen a kontextusra, valamint a kutató nyelvhasználati intuíciójára támaszkodó kvalitatív elemzés. Másrészt, a korpuszok hatékonyabb felhasználásához pragmatikai és kontextuális annotáció szükséges, amely azonban egy elméletileg meghatározott annotációs kereten és az annotálók nyelvhasználati intuícióján alapszik. Így az intuíció mint adatforrás megkerülhetetlen a korpuszokra épülő kutatásokban is.

Jelen előadás célja az említett kutatás kiterjesztése az implicit pragmatikai jelenségek szóbeli és multimodális korpuszokban való vizsgálatára. Az előadás két jelenségkörre koncentrálna a verbális kommunikáció multimodalitását, intencionalitását, perspektivikusságát és szekvenciális felépítését figyelembe véve: egyfelől az intenciók és perspektívák szerepére az implicit információk közvetítésében, másfelől az implicit igei argumentumok előfordulására.

Az elemzések megerősítik az írott korpuszok felhasználhatóságáról fentebb idézett konklúziókat: az implicit pragmatikai jelenségek a szóbeli és multimodális korpuszokban is csak korlátozottan vizsgálhatóak a korpuszmódszerrel. Továbbá felvetik azt az eddig nem kezelt módszertani problémát, hogy hogyan lehet megjeleníteni a pragmatikai és kontextuális annotációkban a kommunikációs partnerek és a kutatók, gyakran csak gondolat kísérletekkel bemutatható, értelmezési lehetőségeit.

Irodalom

Németh T. Enikő, Nagy C. Katalin & Németh Zsuzsanna 2020. Ami a korpuszokból kimarad: rejtőzködő pragmatikai jelenségek In: Simon Gábor – Tolcsvai Nagy Gábor szerk. Nyelvtan, diskurzus, megismerés. Budapest: Eötvös Kiadó (megjelenés alatt).

A HuComTech multimodális élőnyelvi korpusz

Hunyadi László

Debreceni Egyetem Bölcsészettudományi Kar

A HuComTech multimodális élőnyelvi korpusz 111 adatközlővel készített, 50 órányi interjúbeszélgetés hang- és videofelvételéből, illetve a felvételekhez manuálisan és automatikus módszerekkel készített annotációkból áll, amelyek a hanganyaghoz társuló szó- és megnyilatkozás-szintű szöveges átiratok mellett a beszélt nyelv egyéb modalitásait, a társalgáselemzés széles spektrumát támogató címkékkel (sokféle szempontból annotált nem-verbális gesztusok, fordulóváltások, beszédaktusok, unimodális pragmatika, prozódiai és szintaktikai szerkezet, témaváltások, kifejezett érzelmek) egészítik ki a korpusz elemzési lehetőségeit. Az MTA Nyelvtudományi Intézetének és a The Language Archive projekt gondozásában kutatási célra jelenleg elérhető anyagok nyolc év folyamatosan új feldolgozási szempontokkal bővülő, interdiszciplináris keretek között zajló kutatómunkájának az eredményei. Előadásunk célja, hogy bemutassa a korpusz felvételeinek és annotációs rendszerének taxonómiáját, az annotáláshoz, továbbá az annotációk elemzéséhez eddig felhasznált módszereket, amelyeknek az ELAN programban elérhető lekérdező funkciókon, deskriptív statisztikákon túl egyéb, a rejtett időbeli minták feltérképezésére szolgáló speciális algoritmusok és gépi tanulóval végzett kísérletek is részét képezték.

Mit tud a mesterséges intelligencia a diskurzusjelölőkről?

Furkó Péter

Károli Gáspár Református Egyetem

Az egyes lexikai elemek diskurzusjelölő (DJ) és nem DJ használata közötti egyértelműsítés és marginalitás vizsgálatával ez a tanulmány a beszélt amerikai angol nyelvben előforduló DJ-k automatizált és manuális annotációjának összehasonlítását mutatja be. Először egy rövid áttekintést ad a DJ-k azon kritériális jellemzőiről, amelyek relevánsak az automatizált egyértelműsítés szempontjából. Ezt követően az UCREL Semantic Analysis System (USAS, vö. Rayson és társai 2004), és a BERT (Devlin és társai 2019) és ezek egyértelműsítő módszerei kerülnek tárgyalásra.

Az előadás harmadik részében a kategorizálással összefüggésbe hozható manuális és automatizált címkézések kerültek összehasonlításra a szemantikai annotációra vonatkozó eltérések és hibahatárok feltérképezése mentén. Arra a kérdésre is választ kerestünk, hogy a releváns DJ-k mely formai-funkcionális tulajdonságai magyarázhatják a manuális és automatizált annotáció között megfigyelhető különbségeket.

A kutatás két 100 000 szavas korpuszon alapul: az első alkorpusz mindennapi amerikai angol nyelvű beszélgetéseket foglal magában, a második az Egyesült Államokban sugárzott politikai interjúkon alapszik. A beszélt nyelvben elhangzó DJ-k USAS-címkéinek azonosítása és összehasonlítása érdekében a két korpuszban a gyakori DJ-khez (pl. *I mean, you know, in other words, so, well*) rendelt szemantikai címkékre került a hangsúly, majd ezek a szemantikai címkék lettek felhasználva további, DJ kategóriába sorolható lexikai elemek azonosítására. A kutatás következő szakaszában a két korpuszban található 600 példányból álló mintában a DJ-k manuálisan 1-es számkóddal, míg a nem DJ-k 2-es számkóddal kerültek annotálásra annak érdekében, hogy összehasonlíthassuk az automatizált és a manuális címkézés eredményeit, melyek a Freelon's Recal eszköz segítségével kerültek összevetésre az annotátorközi egyezések Scott's Pi és a Cohen's Kappa értékeinek mérésével.

A BERT esetében szintén azt vizsgáltuk, hogy mesterséges intelligencián alapuló rendszer használata milyen mértékben vezethet a humán annotáció eredményeihez hasonló vagy eltérő megállapításokhoz.

A diskurzusjelölők mint érzelemkifejező eszközök – egy call centeres korpusz adatai alapján

Schirm Anita

Szegedi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar

A telefonbeszélgetések szerkezeti szabályszerűségeit már az 1960-as évektől vizsgálták, ám a bennük előforduló diskurzusjelölőket csak érintőlegesen említették a különböző leírások. Pedig a diskurzusjelölők emocionális és expresszív funkciójuk révén a beszélők érzelmi állapotáról is számot adnak, így kiválóan alkalmasak a beszélgetésben résztvevő felek érzelmeinek a detektálására. Az előadásban a Voxindex korpusz 50 darab, magyar nyelvű call center beszélgetését felhasználva azt mutatom be, hogy a telefonos ügyfélszolgálat kommunikációs szituációjában megjelenő érzelmek hogyan azonosíthatók a szupraszegmentális tényezők és a használt diskurzusjelölő-példányok által. A kutatás azt mutatta, hogy a telefonbeszélgetésekben a diskurzusjelölők számának a növekedése az érzelmi telítettséget jelzi. Ám a félintézményes beszédhelyzet két szereplője, az operátor és az ügyfél más érzelmeket fejezett ki a diskurzusjelölők által. A telefonbeszélgetés rögzítése és az ügyintézés szituációja az ügyfeleket gyakran feszélyezte, s ezt a zavart és a bizonytalanságot az általuk használt diskurzusjelölők (pl. hát, ilyen, ugye) is mutatták. Emellett az ügyfelek a negatív attitűdjüket, például a felháborodást, a csalódottságot, a fenyegetést és az iróniát is diskurzusjelölőkkel (pl. hát, ja, aha, szerintem) jutatták érvényre. Az ügyintézők viszont a betelefonálók megnyugtatóására, valamint udvariassági elemként a mondanivaló tompítására, illetve háritásra használták a diskurzusjelölőket, közülük is főként a hát-ot. A vizsgálat megerősítette a diskurzusjelölők erőteljes multifunkcionalitását, egyúttal arra is rávilágított, hogy a szövegtípus jellegzetességei és az elemek szerepkörei között szoros kapcsolat van.

Hétköznapi társalgások kritikai szociolingvisztikai elemzése

Bodó Csanád

Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar

A társalgások hazai empirikus vizsgálataiban kevésbé van jelen az a társas konstruktivista szemlélet, amely a mikroszintű megközelítést következetesen érvényesítve kívánja feltárni, hogyan járulnak hozzá a társalgások a hatalmi egyenlőtlenségek kialakulásához, fenntartásához és legitimálásához. Elemzésem ezt a kérdést a „politikailag korrekt” beszédmod hétköznapi értelmezéseivel összefüggésben vizsgálja. Ehhez a Budapesti Egyetemi Kollégiumi Korpuszt (BEKK) használom fel. A BEKK hétköznapi interakciók első nagyobb magyar nyelvű anyaga, amelyet interjúfelvételek egészítenek ki a résztvevőkkel. A politikai korrektségről kimutatom, hogy a fővárosi egyetemisták körében ugyan változatos az, ahogyan ezt a regisztert metadiszkurzív nyelvi tevékenységük során azonosítják, de meghatározó módon a „nyugat” normáinak képzete fűződik hozzá. Eközben a regiszter használatát a beszélők nem asszociálják a társadalmi egyenlőtlenségek kritikájával. A mások nyelveként felismert „píszí” regiszter ebből adódóan csak korlátozottan alkalmas arra, hogy a személyes nyelvpolitika eszközévé váljon azokban a hétköznapi társalgásokban, amelyek marginalizált csoportokról szólnak.

A társalgáselemzés mint alkalmazott tudomány

Boronkai Dóra

Pécsi Tudományegyetem

Az előadás fókuszában a társalgáselemzés módszerével végzett hazai és nemzetközi kutatások áttekintése áll, különös tekintettel három, napjainkban egyre inkább előtérbe kerülő területre. A társalgáselemzés alkalmazási lehetőségeit elsőként az orvos-beteg kapcsolati modellek kommunikációs jellemzőivel összefüggésben mutatja be. Olyan kutatási eredményeket ismertet, amelyek az orvos-beteg kommunikáció vizsgálatában a konverzációelemzés módszerének alkalmazására hoznak példákat (pl. az orvos-beteg konzultációk nyitásának, zárásának, beszélőváltási mechanizmusainak, interakciós mintázatainak tanulmányozása). Az előadás ezt követően azt tekinti át, hogy a módszer hogyan alkalmazható a tanórakutatások esetében. Az osztálytermi kommunikáció, mint diskurzus elsősorban a tanári megnyilatkozások típusai, a tanulói-tanári kommunikáció aránya, a szekvenciák mintázata, a beszélőváltások és hibajavítások módja, valamint ezek munkaformákkal, módszerekkel való összefüggéseinek szempontjából vizsgálható. A társalgáselemzés módszerével végzett kutatások harmadik területe a kora gyermekkori kommunikáció vizsgálata, különös tekintettel a konverzációs képesség kialakulására és fejlődésére. A napjainkban folyó kutatások e téren elsősorban a szomszédsági párok, a beszélőváltási stratégiák és a hibajavítási mechanizmusok kérdését vizsgálják. Az előadás utolsó része ezekről a kutatásokról nyújt részletesebb beszámolót, illetve közli egy közel 14 000 szövegszónyi, 90 kora gyermekkori társalgásból álló korpusz empirikus vizsgálatának eddigi eredményeit.

Fókuszált multimodális prezentációk

A fatikus nyelvi elemek determináltsága a tanári beszédben

Asztalos Anikó

Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar

Az előadás tárgya az osztálytermi diskurzus, azon belül a tanári beszédben lévő verbális fatikus elemek és ezek funkciójának azonosítása. A fatikus funkció a nyelv eredendő, elsődleges funkciója, amely a diskurzus létrehozásához, fenntartásához és lezárásához járul hozzá. A fatikus nyelvi elemek a hallgatót és a beszélőt összekapcsolják, segítik továbbá a nyelv ismeretközlő szerepének létrejöttét azzal, hogy megalapozzák a beszédhez szükséges tágabb kontextust (Malinowski 1936; Lyons 1977; Tátrai 2011; Pléh 2014). A kutatás célja, a tanárok beszédfordulóiban lévő verbális fatikus elemek típusainak a megfigyelése és vizsgálata, valamint annak feltárása, hogy van-e összefüggés a tanári fatikus elemek használata és a tanulói beszédfordulók gyakorisága között. A kutatás korpusza 12 magyar nyelvi tanóra kamerás felvétele, amelyeknek a kiválasztása rétegzett mintavétellel történt a tanár nemére és szakmai tapasztalatára vonatkozóan. A tanórák lejegyzése az ELAN 5.1. transzkripció programmal, az adatok statisztikai elemzése az SPSS 17.0 szoftver segítségével készült. A vizsgálat elsőként a tanári és a tanulói fordulókat annotálta, elkülönítette a tanulói megnyilatkozástípusokat, és leírta azokat a fatikus csoportokat a tanárok beszédében, amelyek a diákokkal való kapcsolatfelvétellel, - fenntartásra, és -zárásra irányulnak. A kutatási eredmények alapján következtések fogalmazhatók meg arra vonatkozóan, hogy a kezdő és a tapasztalt, valamint a férfi és a nő tanárok beszédében milyen azonosságok és különbségek állapíthatók meg a fatikus elemek használatában.

A kutatás hipotézisei a következők: (1) Azokon a tanórákon, ahol a tanár beszédfordulóiban több fatikus nyelvi elem azonosítható, a diákok több beszédfordulót mondanak. (2) A tapasztalt tanárok beszédfordulóiban több fatikus nyelvi elem található, mint a kezdő pedagógusoké. (3) A nő tanárok beszédfordulóiban több a fatikus nyelvi elem, mint a férfiakéban. A kutatás eredményei segítenek megállapítani azt, hogy a pedagógus neme és tapasztalata meghatározza-e a fatikus nyelvi elemek és azok csoportjainak gyakoriságát. A vizsgálat bővítheti az osztálytermi diskurzusról és a tanulói beszédéről tett eddigi tudományos megállapításokat.

Irodalom

- Lyons, John 1968. *Introduction to Theoretical Linguistics*. Cambridge University Press. London.
- Malinowski, Bronislaw 1936. *The Problem of Meaning in Primitive Language*. In: Ogden. C. K. – I.A. Richards (eds.) *The Meaning of Meaning* 1923. Kegan Paul. London. Supplement I. 296–336.
- Bales, Robert Freed 1951. *Interaction process analysis; a method for the study of small groups*. Addison – Wesley Press. Cambridge.
- Pléh Csaba 2014. *A nyelv evolúciója*. In: Pléh Csaba – Lukács Ágnes (szerk.) *Pszicholingvisztika*. Akadémiai Kiadó. Budapest. 1033–1088.
- Tátrai Szilárd 2011. *Bevezetés a pragmatikába*. Tinta Könyvkiadó. Budapest.

A *szerintem* véleményjelölő pragmatikofonetikai elemzése spontán társalgásokban

Dér Csilla Ilona¹ – Huszár Anna²

¹Károli Gáspár Református Egyetem, ²Nyelvtudományi Kutatóközpont

A beszélői vélekedéseket jelölő elemek közül a magyarban gyakoriságával egyértelműen kiemelkedő *szerintem* a vitafórumokban és a beszélt sajtónyelvben a legelterjedtebb (MNSz2, a 254 ezer találat 57%-a, ill. 21%-a). Az általában kezdő helyzetű *szerintem* a spontán társalgásokra is jellemző, más műfajokhoz képest többször állva belső pozícióban (Dér 2018). Ez a beszédtervezéssel függ össze: véleményt jelölni egy nagyobb mozgékonyaságra képes jelölő esetében nemcsak kezdő, de belső (közbevetett) és záró pozícióban is lehetséges. A *szerintem* csak pragmatikai funkciókkal bír 19. századi megjelenése óta (Dér 2016). Azt az elgondolást, hogy a diskurzusjelölők pozíciója pragmatikai erejükkel (erősítő vagy tompító jellegükkel) és udvariassági fokukkal összefügghet (ti. hátsó pozícióban inkább asszociálódnak bizonytalansággal és udvariassággal), egyes vizsgálatok megerősítették (pl. Aijmer 1997). A *szerintem* esetében azonban ennél komplexebb a kép: erősíthet úgy is, hogy udvariasabbnak hat (és fordítva), és ez a hatása a téma jellegétől – pl. tabutéma-e, amiről szó van – is függ (Dér 2018).

Kutatásunkban a BEA társalgásaiban (Horváth et al. 2019) vizsgáljuk a *szerintem* prozódiai profilját (vö. Lam 2009). 20–30 és 40–55 év közötti adatközlők anyagát elemezzük, korcsoportonként 10 női és 10 férfi beszélőt. Elsősorban azt vizsgáljuk, hogy a jelölő mennyire tekinthető prozódiaileg függetlennek, melyek pragmatikai és fonetikai pozíciójának a hasonlóságai és különbségei, mik ezen pozíciók szupraszegmentális sajátosságai (időzítés és alaphfrekvencia alakulása), valamint hogy ezek milyen összefüggést mutatnak a beszélő nemével és korával. Feltevésünk szerint a *szerintem* nagyfokú prozódiai függetlenséget mutat stabil és gyakori diskurzusjelölőként és nem függ a nemtől és korcsoporttól a különböző pozíciókban történő használata.

Irodalom

- Dér Csilla Ilona 2016. A *szerintem* diskurzusjelölő szinkrón és diakrón vizsgálata. In: Reményi Andrea Ágnes – Sárdi Csilla – Tóth Zsuzsa (szerk.) *Távlatok a mai magyar alkalmazott nyelvészetben*. Budapest: Tinta Könyvkiadó. 474–485.
- Dér Csilla Ilona 2018. A *véleményjelölők udvariassági szerepéről*. Előadás az „Újdonságok a szemantikai és pragmatikai kutatásokban 5.” konferencián, SZTE, Szeged, 2018. április 27.
- Horváth Viktória, Krepsz Valéria, Gyarmathy Dorottya, Hámori Ágnes, Bóna Judit, Dér Csilla Ilona, Weidl Zsófia 2019. Háromfős társalgások annotálása a BEA-adatbázisban. *NYELVTUDOMÁNYI KÖZLEMÉNYEK* 115: 255–274.
- Aijmer, Karin 1997. *I think* – an English modal particle. In: Swan, Toril – Westvik, Olaf J. (eds): *Modality in Germanic languages. Historical and comparative perspectives*. Berlin: Mouton de Gruyter. 1–47.
- Lam, Phoenix 2009. What a difference prosody makes: the role of prosody in the study of discourse particles. In: Barth-Weingarten, Dagmar – Dehé, Nicole – Wichmann, Anne (eds): *Where prosody meets pragmatics*. Bingley: Emerald. 107–126.

A kutatást az NKFIH-128810-es számú pályázata támogatta.

A szünettartási stratégiák alakulása a társalgó partner személyének függvényében

Gyarmathy Dorottya

Nyelvtudományi Kutatóközpont

A néma szünet a spontán beszéd leggyakoribb szuprasegmentuma; gyakoriságát és időtartamát számos tényező befolyásolja (beszélő személye, fizikai állapota, beszédkörnyezet, beszédben való jártasság, beszédhelyzet, beszéd típus, életkor, nem). Meghatározó továbbá a nyelv, a szintaktikai tényezők, illetve a közlésben elfoglalt hely. A néma szünet közlésbeli funkciói sokrétűek (fiziológiai szükséglet, értelmi tagolás, gondolkodási/hatásszünet, új információ jelzése, diskurzusszervezői szerep). A korai kutatások megkülönböztették a beszélő tervezési nehézségeiből adódó néma szünetet, illetve a szintaktikai szerkezet határán létrejövő junktúrát; a közelmúltban pedig magyar és idegennyelvi spontán beszédre is igazolták a néma szünetek funkció- és pozíciófüggő realizációit.

Noha a néma szünet napjainkban sokat kutatott területnek számít, mégis még a nemzetközi szakirodalomban is kevesen foglalkoztak eddig azzal a kérdéssel, hogy a beszélő neme miként befolyásolja szünettartási stratégiákat. Az ilyen jellegű kutatások főként felolvasott szövegeken, illetve spontán narratívákra készültek. Magyarra még nem született olyan kutatás, ami spontán társalgásban vizsgálná a beszédpartner nemének a beszélő szünettartási stratégiáira gyakorolt befolyását.

A jelen kutatás a BEA Spontánbeszéd Adatbázis Társalgási alkorpuszán vizsgálja 2 korosztályban (fiatal és középkorú beszélők), hogy az adatközlő neme hatással van-e, és ha igen, miként befolyásolja a felvételvezető szünettartási stratégiáit. Az elemzésbe bevont társalgásokban az interjúkészítő minden esetben azonos.

Eredményeink alapján pontosabb képet kaphatunk arról, hogy a nem és az életkor milyen társalgásszervező szerepekkel bír.

Gyermekek társalgásának fonetikai és konverzációs jellemzői 6 éves kor körül – nyelvi, kognitív és társas-kulturális aspektusok találkozása

Hámori Ágnes¹ – Bóna Judit²

¹ Nyelvtudományi Kutatóközpont

²Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar

A gyermekkori társalgások a társalgáskutatás egyik fontos részterületét alkotják, melynek vizsgálata mind a verbális interakciók általános megismerése, mind pedig a gyermeknyelvi kutatások szempontjából lényeges; a nyelvelsajátítás számos aspektusának feltárását segíti, különösen a konverzációs készségek vagy a pragmatikai fejlődés kapcsán, de sok más – fonetikai, grammatikai, lexikai, kognitív és társas – jelenség vizsgálatához is hozzájárul. Az egyik kiemelt jelenséggé ezen belül a beszélőváltások szervezése jelenti, különösen annak gyors és gördülékeny megvalósulása, amely számos nyelvi, kognitív és társas készség összjátékát igényli.

A jelen kutatásban hat magyar anyanyelvű, 5-6 év közötti fiúgyermek társalgásainak (össz. időtartam kb. 1h) legfontosabb jellemzőit vizsgáltuk, elsősorban a fordulószerződés jelenségeire fókuszálva; módszertanilag a társalgáselemzés, a nyelvelsajátítás-kutatás és a fonetika összekapcsolására, valamint a gyors beszélőváltás elméleteire támaszkodtunk, a magyar gyermektársalgásokban elsőként vizsgálva célzottan ennek a részleteit. Elemeztük a gyermekek beszélőváltásainak fő jellemzőit (időtartam/FTO, típus), fordulóik jellegzetességeit (átlagos hossz, szekvenciák), valamint a javítás jelenségkörét és társalgásszervező szerepét; néhány más társalgási jelenséget röviden érintettünk. Az eredmények azt mutatják, hogy a gyermekeknél 5 éves korban már általánosan jelen van a gyors és gördülékeny szóátvétel képessége, és sok (bár nem minden) szempontból a felnőttekhez hasonló fordulószerzés jellemzi őket; mindez az interakcióhoz kapcsolódó kognitív és szociokulturális készségekre is utal. A gördülékeny váltás érdekében a gyermekek több segítő stratégiát is alkalmaztak; valamint a javítások használata is gyakori volt náluk, több típusban és formában is. Mindezek bővítik a gyermekkori nyelvelsajátításra és a magyar nyelvű társalgásokra vonatkozó ismereteket; emellett a társalgáselemzési, fonetikai, szociolingvisztikai és pszicholingvisztikai megközelítések összekapcsolásának lehetőségére és a gyermeknyelvi kutatásban való alkalmazásának fontosságára is ráirányítják a figyelmet.

A kutatás az Innovációs és Technológiai Minisztérium Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs

Alapból nyújtott támogatásával, a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Hivatal által kibocsátott ELTE TKP2020-IKA-06 sz. támogatói okirat alapján valósult meg, valamint a vizsgálatot az NKFIH 128810-es számú pályázata támogatta.

Online és offline társalgások időzítési jellemzői – elemzés dinamikus keretben

Horváth Viktória¹ – Huszár Anna¹ – Krepsz Valéria^{1,2} – Gyarmathy Dorottya¹

¹Nyelvtudományi Kutatóközpont, ²Humboldt-Universität zu Berlin

A pandémia idején a beszélgetések egy nagy része az online térbe tevődött át. Emiatt a jelen kutatás is az online társalgások jellemzőit vizsgálja, illetve veti össze az offline társalgásokkal. A kutatás a beszélőváltások, az egyszerre beszélések és a háttércsatorna-jelzések előfordulását vizsgálja dinamikus keretben, és keresi arra a kérdésre a választ, hogy miben térnek el az online társalgások az offline társalgásoktól.

Kutatásunkban 18 háromfős társalgást elemeztünk. Ezen társalgások fele offline, a másik fele pedig online térben valósult meg, és került rögzítésre. Az összehasonlíthatóság érdekében a beszélgetések résztvevői megegyeztek az online és az offline felvételeken. A dinamikus elemzés során minden társalgást öt egyenlő részre osztottunk, és azt vizsgáltuk, hogy a részek között mutatkozik-e különbség (vagy rajzolódik-e ki tendencia) a következő paraméterek gyakoriságában: beszélőváltások, egyszerre beszélések és háttércsatorna-jelzések. Ezen túl vizsgáltuk a beszélőváltások típusainak (azonnali, illetve hallgatással vagy egyszerre beszéléssel megvalósuló váltások) eloszlását is, és összevetettük az online és offline adatokat.

Az eredmények szerint mind a beszélőváltások, mind az egyszerre beszélések, és a háttércsatorna-jelzések is az offline társalgásokban fordultak elő gyakrabban, mint az online társalgásokban. A beszélőváltások az offline felvételeken a társalgás vége felé gyakoribbá váltak, míg az online társalgásokban ilyen tendencia nem volt felfedezhető. Az egyszerre beszélések mind a két társalgástípusban a felvételek első ötödében voltak a legritkábbak, majd a társalgások közepe fele haladva nőtt a gyakoriságuk, ami az offline felvételeken a társalgás vége felé csökkenő tendenciát mutatott. A háttércsatorna-jelzések szintén a felvételek elején voltak a legkevésbé jellemzőek, majd a társalgások vége felé haladva, habár a részekben számolt átlagokat összevetve nem feltétlen szigorúan monoton módon, de nőtt a gyakoriságuk. A váltások típusainak egymáshoz viszonyított aránya kis mértékben eltért a kétféle társalgástípusban: az egyszerre beszéléssel megvalósuló váltások az offline társalgásokban, míg a hallgatásokkal megvalósult váltások az online típusban voltak nagyobb arányúak, ami egybevág azzal az eredménnyel, hogy az online felvételeken általánosságban ritkább az egyszerre beszélés.

A kutatást az NKFIH K-128810-es számú pályázata támogatta.

A társas interakciók, pragmatikai képességek mérési lehetőségei a (klinikai) gyakorlatban

Hoss Alexandra

PTE BTK Nyelvtudományi Doktori Iskola

Miközben a társas helyzetek, a társalgások adekvát, hatékony megvalósulásában a pragmatikai kompetencia és képességek jelentős szerepe evidenciának tekinthető, a pragmatika fogalmának, tárgyának meghatározásában nincs konszenzus. Éppen ezért érdekes lehet megvizsgálni, hogy a pragmatikai képességek feltérképezésekor milyen aspektusok jelennek meg pragmatikaiként, és ezek miként mérhetők.

Jelenleg a hazai pszichodiagnosztikai, gyógypedagógiai gyakorlatban komplex vizsgálati keretben igyekeznek feltárni a szocio-kommunikációs viselkedések, a megnyilatkozások pragmatikai sajátosságait annak érdekében, hogy a pragmatikai fejlődés primér vagy szekundér jellegű érintettségét meghatározhassák. Miközben több, a különböző nyelvi aspektusok felmérésére irányuló sztenderdizált teszt elérhető, célzottan a pragmatikai képességek feltérképezését lehetővé tevő eljárás még nem áll rendelkezésre. Előadásomban ezért a nemzetközi szakirodalomban és a klinikai gyakorlatban megjelenő három eszközt szeretnék ismertetni, elsősorban kifejezetten azokra az vonatkozásokra fókuszálva, amik egy lehetséges magyar adaptáció során megfontolandó aspektusok, ezekhez egyúttal megoldási javaslatokat is bemutatva.

Az eredeti, angol nyelvű eljárások, a Communication Checklist (CC) három változatának, a Test of Pragmatic Language 2. kiadásának (TOPL-2), valamint a Clinical Assessment of Pragmatics-nek (CAPs) a megismerését követően elkészítettem az egyes ítemek fordítását annak érdekében, hogy megvizsgáljam azok nyelv- és kultúrafüggő jellegét. Nyelvfüggőnek abban az esetben tekintetem az egyes tételeket, ha a forrásnyelv valamely, a magyar nyelvtől eltérő nyelvspecifikus jellemzőjére vonatkozó jelenséget vizsgál, például az angolban megjelenő, de a magyar nyelvben nem releváns, a nemek megkülönböztetésére szolgáló he/she névmások alkalmazása, ami a CC-kérdőívek mindegyikében megtalálható. Kultúrafüggőnek azokat a tételeket tekintetem, amik olyan hétköznapi helyzeteket, viselkedéseket, szokásokat, eseményeket stb. jelenítenek meg, melyeknek megjelenési formája, ismertsége vagy megítélése eltérő lehet a forrás- és a magyar kultúra viszonylatában. Ilyen például a TOPL-2-ben megjelenő baseball vagy mogyoróvajás szendvics.

Az Innovációs és Technológiai Minisztérium ÚNKP-19-3-IV-PTE-70 kódszámú Új Nemzeti Kiválóság Programjának szakmai támogatásával készült.

Változó világ, tradicionális szokások - Bókokra adott válaszok elemzése online, illetve személyes kommunikáció során

Illés Tekla

Budapesti Corvinus Egyetem

A bókolás művészete már több évtizede kutatott téma, azonban az online közegben való megjelenése új kérdések elé állítja a tudományos diskurzust. Korábbi kutatások már rávilágítottak arra, hogy a különböző közösségi média felületeken történő kommunikáció során eltérés figyelhető meg a személyes, illetve online bókokra adott reakciókban. Ezek a kutatások, azonban az online történő kommunikációra fókuszáltak, és a különbségek kialakulását csak megemlítik, részletesebben már nem vizsgálják. (Indah és Rifana, 2017, Maíz-Arévalo és García-Gómez 2013 illetve Placencia, Lower és Powell 2016) A jelen kutatás célja, hogy feltárja az online, illetve személyes formában kapott bókokra való reakciók vizsgálatán keresztül, az esetleges eltéréseket és hasonlóságokat. A hipotézisek között szerepel, hogy ugyanazok a személyek online, illetve személyes interakciók esetén, azonos bóktípusra eltérő kategóriába sorolható választ adnak. A téma egyik ismert Magyarországi kutatója Szili Katalin, aki több cikkben is írt a bókokra adott válaszokról, azonban online, illetve személyes bókolás összehasonlításával nem foglalkozott, így a téma ezen aspektusa még feltárára vár. Továbbá feltételezhető, hogy az online kommunikáció sajátosságából adódóan újabb reakciótipusok emelkednek ki, melyek nem szerepelnek a korábbi szakirodalomban, mivel a kategóriarendszer a személyes kommunikáción alapszik (ld. Szili, 2000 és 2004). A jelen kutatás fókuszában a 18 és 26 év közötti korosztály áll, mivel e csoport közösségi médiában való részvétele kimagasló. A módszertan a következő: a kutatás első felében online CMC kommunikációt szimuláló kérdőív alapján a kitöltőnek eltérő típusú bókokra kell válaszüzenetet megfogalmaznia. A kutatás második részében, egy személyes interjú során, a résztvevő ismét bókokra reagál, azonban megváltozott környezeti feltételekkel, szóban. Feltételezhetően az online illetve a személyes kommunikációban bókokra adott válaszok, eltérők lesznek és a korábban megalkotott kategóriarendszer bővül az online kommunikáció sajátosságainak megfelelően, továbbá a válaszadásban nemi különbségekre jellemző sajátosságok is megmutatkozhatnak.

Irodalom

- Indah, R. N., & Rifana, N. F. (2017). The pattern of compliments in Instagram photo comments. *International Journal of Research Studies in Language Learning*, 7(3), 57–69.
- Maíz-Arévalo, C., & García-Gómez, A. (2013). 'You look terrific!' Social evaluation and relationships in online compliments. *Discourse Studies*, 15(6), 735–760.
- Szili, K. (2000). Az udvariasság elméletéről, megjelenésmódjairól a magyar nyelvben. *Hungarológia*, 261.
- Szili, K. (2004). A bókra adott válaszok pragmatikája. Adalékok a szerénység nyelvi megnyilvánulásához a magyar nyelvben. *Magyar Nyelvőr* 128 (3): 265–285.
- Placencia, M. E., Lower, A., & Powell, H. (2016). Complimenting behaviour on Facebook: Responding to compliments in American English. *Pragmatics and Society*, 7(3), 339–365.

A légzés szerepe a beszédben – A respiráció objektív mérési lehetőségei a társalgásokban

Krepsz Valéria

Nyelvtudományi Kutatóközpont, Humboldt-Universität zu Berlin

Korábban számos kutatás vizsgálta a beszéd és a légzés kapcsolatát, ám a limitált technikai lehetőségek miatt a kutatók elsősorban a hallható lélegzetvételt és a vizuális jelekre hagyatkozva végeztek elemzéseket. A vizsgálatok elsőként a légzés és a beszédtervezés kapcsolatát igyekezett felmérni, ám az eredmények igen ellentmondónak mutatkoztak: A kutatások egyik csoportja szerint a beszédtervezés meghatározza a légzés ritmusát és a belélegzett levegő mennyiségét, ugyanis a hosszabb közlések előtt a belégzés mértéke is nagyobb. Az eredmények másik csoportja szerint azonban a fiziológiás szükséglet erősebben meghatározó a közlések során, vagyis a belégzés mértékét elsősorban a megelőző beszédegység hossza és összetettsége határozza meg, és valójában a beszélő az elhasznált levegő mennyiségével arányosan pótolja a belégzés során a szükséges levegőmennyiséget.

Az újabb technológiák megjelenésével azonban lehetőség nyílik a légzési ciklus objektív vizsgálatára, valamint az olvasás mellett a spontán beszéd, sőt, a többfős társalgások elemzésére is. A Respiration Tracking System ugyanis két, a mellkasra és a hasra rögzíthető pánt tágulásának monitorozásával képes mérni a be- és kilégzés időtartamát és a levegő mennyiségét, valamint a folyamatok szinkronitását a beszédprodukció és -percepcióval. A korábbi, elsősorban angol, német, illetve svéd nyelvre végzett kutatási eredmények hozzájárulnak például a lehetséges szóátvételi pontok megjelenésének bejósolásához, valamint a fordulórendszer dinamikájának leírásához. Kevés ismerettel rendelkezünk azonban a magyar nyelv jellemzőiről, amely számos jellemzőben eltér a korábban említett nyelvektől. Ilyen módon a magyar nyelv elemzése új információkkal szolgálhat a beszéd és a légzés kapcsolatáról, míg a társalgások elemzése segíthet feltérképezni a beszélők együttműködési folyamait dialógusokban, valamint hozzájárulhat az időzítési sajátosságok pontosabb leírásához.

A kutatást az Alexander von Humboldt Alapítvány Humboldt Ösztöndíja támogatta.

Társas deixis és a kapcsolatépítés az orvos-beteg interakcióban

Kuna Ágnes¹ – Domonkosi Ágnes²

¹ Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar

² Nyelvtudományi Kutatóközpont

A gyógyító és a páciens közötti kapcsolat a gyógyításban központi jelentőséggel bír a medicina múltjában, jelenében és jövőjében egyaránt (Hall et al. 1981, Meskó 2014, Koerfer et al. 2018). A kapcsolatépítés aktív és dinamikus folyamat, amely az interakcióban zajlik, és annak minden eleme részt vehet benne (Linke–Schröter 2017), de különösen kiemelkedő szerepet kapnak a társas deixis, azon belül pedig az attitűddeixis különböző műveletei (Verschueren 1999: 20–21).

Jelen elemzés célja, hogy feltárja a társas deixis nyelvi mintázatait és konstrukcióit a gyógyító kapcsolat építésének a folyamatában a társalgáselemzés (Sacks et al. 1974) és a funkcionális pragmatika elméleti és módszertani felvetéseiből kiindulva (Verschueren 1999, Tátrai 2011). A kutatás anyagát nyolc szimulált, színészekkel létrehozott oktatóvideó adja (32 perc, 3144 szó, 174 forduló), amely átírása FOLKER-programban valósult meg. A nyolc konzultáció négy jelenetet dolgoz fel betegcentrikus, illetve paternalisztikus orvosi viselkedési módban, valamint tipikus női és férfi szerepmoделeket aktiválva (Csabai et al. 2009). A MAXQDA-szoftverrel végzett, elsődlegesen kvalitatív szempontú elemelemzés formai és funkcionális szempontok mentén vizsgálja a személyviszonyok megjelenését és működését az egészségügyi szakember és a páciens közötti kapcsolat interaktív építésében.

A vizsgálat rámutat, hogy a résztvevői szerepekhez kötődően, továbbá a különböző kapcsolatépítési módokban tipikus gyakorisági és használatbeli eltérések mutatkoznak a társas deixis műveletének nyelvi mintázataiban.

Irodalom

- Csabai Márta – Csörsz Ilona – Szili Katalin 2009. A gyógyító kapcsolat élménye. Kézikönyv és oktatólemez a kapcsolati készségek fejlesztéséhez. Oriold és Társa Kiadó, Budapest.
- Hall, Judit A. – Roter, Debra L. – Rand, Cynthia S. 1981. Communication of affect between patient and physician. *Journal of Health and Social Behavior* 22/1.18–30.
- Koerfer, Armin – Reimer, Thomas – Albus, Christian 2018. Beziehung aufbauen. In: Koerfer, Armin – Albus, Christian (eds): *Kommunikative Kompetenz in der Medizin: Ein Lehrbuch zur Theorie, Didaktik, Praxis und Evaluation der ärztlichen Gesprächsführung*. Verlag für Gesprächsforschung, Göttingen. 814–851.
- Linke, Angelika – Schröter, Juliane 2017. Sprache in Beziehungen – Beziehungen in Sprache: Überlegungen zur Konstitution eines linguistischen Forschungsfeldes. In: Linke, Angelika – Schröter, Juliane (eds.): *Sprache und Beziehung*. De Gruyter, Berlin/Boston. 1–32.
- Meskó, Bertalan 2014. The guide to the future of medicine. Technology and the human touch. Webicina, Budapest.
- Sacks, Harvey – Schegloff, Emanuel – Jefferson, Gail 1974. A Simplest Systematics for the Organization of Turn Taking in Conversation. *Language*, 50. 696–735.
- Tátrai, Szilárd 2011. Bevezetés a pragmatikába. Tinta Könyvkiadó, Budapest.
- Verschueren, Jef 1999. *Understanding pragmatics*. Arnold, London/NY/Sydney/Auckland.

A kutatást az NKFIH K 129040 számú pályázat, a Bolyai János kutatási ösztöndíj (K.Á.), valamint az Innovációs és Technológiai Minisztérium UNKP-21-5-ELTE-223 (K.Á.); továbbá az Innovációs és Technológiai Minisztérium ELTE TKP2020-IKA-06 pályázata támogatta.

Implikatívák kutatása a konverzációelemzés elméleti keretének segítségével

Németh Zsuzsanna

Szegedi Tudományegyetem

A filozófiai pragmatikai megközelítések az implikatívát, vagyis a beszélői jelentés azon részét, amelyet a beszélő nem mond ki, csupán sugall (Grice 1975), intuíció és gondolatkísérletek segítségével tárják fel. Azoknál a cselekvéseknél, amelyeknél a válaszreakció kétféle lehet, a társalgás résztvevői a két lehetőséghez nem egyformán viszonyulnak, hanem bizonyos preferenciaelveket követnek. Ilyen preferenciaelv például, hogy ha lehetséges, kerüljük el vagy minimalizáljuk a kimondott visszautasítást (Pomerantz–Heritage 2013). Ha a beszélők elkerülik az explicit visszautasítást, akkor ezt úgy is megtehetik, hogy a diszpreferált válaszcselekvést nem mondják ki, csupán sugallják, azaz implikatívát közvetítenek (Pl. A: *Eljössz velem moziba?* B: *Vizsgára kell készülnöm*). Az ilyen válaszreakciók előzményeként megjelenő első párrészekre (pl. meghívás, kérés) korpuszban is rákereshetünk.

Előadásom célja megmutatni, hogy az implikatívák kutatásába hogyan vonható be a verbális interakció kutatásának egy olyan megközelítése, amely saját módszertani alapelvei szerint korpuszalapú. Ez a konverzációelemzés, amely a természetes hétköznapi interakciók különböző jelenségeit azok megfigyelhető előfordulásain keresztül vizsgálja. Előadásomban a Magyar Nemzeti Szövegtárból kinyert adatok segítségével azt vizsgálom, hogy a fent bemutatott, második párrészként megjelenő implikatívák kikövetkeztetésében milyen szerepet játszik a megnyilatkozás szekvenciális kontextusa.

Vizsgálatom legfontosabb konklúziója, hogy az a normatív elvárás, amelyet bizonyos megnyilatkozások támasztanak a recipienssel szemben egy típuskonform második párrész produkciójára, szükséges és kulcsszerepet játszik a második párrészben megjelenő implikátúra kikövetkeztetésében. Összességében megállapítható, hogy a grice-i pragmatikaelmélet és a konverzációelemzés együttes alkalmazása a sugallt jelentések kutatásában gyümölcsöző, mert a két elméleti keret erősíti egymást: integrációjuk közelebb juttat minket a jelenség megértéséhez, mint ha csupán egyetlen elméleti keretben dolgoznánk.

Irodalom

- Grice, H. Paul 1975. Logic and conversation. In: Cole, Peter – Morgan, Jerry L. (eds.): *Syntax and semantics 3. Speech acts*. New York: Academic Press. 41–58.
- Pomerantz, Anita – Heritage, John 2013. Preference. In: Sidnell, Jack – Stivers, Tanya (eds.): *The handbook of conversation analysis*. Oxford: Wiley-Blackwell. 210–228.

A szimpózium a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és
Innovációs Hivatal K-128810 számú, Beszédegységek
fonetikai jellemzőinek összefüggései című pályázat
keretében valósul meg.